

ČASOPIS ZA POVIJEST
ZAPADNE HRVATSKE
WEST CROATIAN
HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special issue:

RAT I SJEĆANJE
WAR AND REMEMBRANCE

LIPA – MALO MJESTO S VELIKOM PRIČOM
Intervju s Danicom Maljavac

Martina DRAŠČIĆ

Kulturalni studij, Filozofski fakultet Rijeka

UDK: 069(497.5 Lipa):94(4)''1941/1945''
069-05 Maljavac, D.(047.53)
930.1(497.5 Lipa)''19''

Lipa – naizgled malo, zapušteno selo, nekad u sklopu Istarske, a danas Primorsko-goranske županije, oko pet kilometara udaljeno od granice sa Slovenijom, pruža mirno utočište nevelikom broju stanovnika, a u sebi čuva prilično strašnu priču velikog značaja. Na datum 30. travnja godine 1944. Lipa je postala mjesto jednog od najvećih terora Drugog svjetskog rata. Dvjesto šezdeset i devet seljana, uključujući nevjerojatan broj od sto dvadeset i jednog djeteta, od kojeg je najmanje imalo tek sedam mjeseci, ubijeno je i spaljeno u brutalnom činu koji je trajao tek nekoliko sati, a obilježio Lipu zauvijek. Pri posjetu memorijalnoj zbirci muzeja u Lipi teško je ostati hladan i ne osjetiti bol koju Lipa očito još i danas nosi. Fotografije, snimljene radi dokumentacije njemačke nacističke vojske, neke su od svjedočanstava ovog događaja i bivaju jasnim prozorom kroz koji je moguće vlastitim očima vidjeti najstrašniji dan u povijesti Lipe.

Danica Maljavac osoba je koja nosi i pokušava održati živim sjećanje na Lipinu prošlost. Nastavnica povijesti i zemljopisa, koja čitav svoj radni vijek biva na raspolaganju Memorijalnom muzeju u Lipi, i sama istražuje kobni događaj i povijest Lipe općenito. Svoju priču preuzima od bake, koja je bila jedna od rijetkih preživjelih Lipljana 30. travnja te koja je svoja sjećanja podijelila s njom još u djetinjstvu. Pri prvom susretu s gospođom Maljavac, na studijskom putovanju studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci i Sveučilišta u Regensburgu 2012.,¹ koje je uključivalo i posjet Lipi, zanimljivo je bilo vidjeti razliku između načina na koji ona i ostali gosti predavači govore o mjestima sjećanja. Već tada bila je očita privatna priča koja gospođu Maljavac veže uz ovo mjesto i događaj. Sporiji i tiši govor, kada se počinju spominjati žrtve, žustri brzi odgovori u obranu Lipe pa čak i prijelaz sa standardnog jezika na dijalekt prilikom emocionalne reakcije, ukazivali su na jednu sasvim privatnu i posebnu povezanost predavača i mjesta, za razliku od ostalih stručnjaka, koji su sa svojevrsnim odmakom i objektivnošću

¹ Intervju je objavljen i u engleskoj verziji u sklopu izvještaja sa studijskog putovanja *The Memory of War and Violence in the 20th-century northeastern Adriatic*: http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_III/Geschichte/istrien/route-lipa.html.

mogli govoriti o događajima koji su se, ne samo dogodili u prošlosti, već i na područjima koja ih se direktno ne dotiču. Dvadeset i trećeg lipnja, dvadesetak dana nakon studijskog putovanja, gospođa Maljavac ljubazno nam je otvorila vrata svoga doma, ugostila nas i rado odgovarala na pitanja koja sam joj postavljala, izražavajući svoju želju da se o Lipi i dalje piše i istražuje.

Martina Draščić: *Možete li nam opisati vašu povezanost s ovim mjestom i objasniti kako je i kada počela Vaša suradnja s Memorijalnim muzejom u Lipi?*

Danica Maljavac (Dalje: DM): Rođena sam u Lipi i provela sam svoje djetinjstvo ovdje. Kad sam krenula u gimnaziju u Rijeci, s obzirom da nije bilo autobusa koji bi povezivao svaki dan Rijeku i Lipu, preselila sam u Rijeku, gdje sam imala nonu, kasnije ujaka i tetu, bratiće. Meni je Rijeka draga i imala sam život tamo. Sjećam se srednje škole, odlazaka u kazalište, glazbene omladine, švrljanja po gradu... No, ipak, jedva sam čekala kraj tjedna i povratak u Lipu za vikend. Često me je prijateljica pitala što je to tako zanimljivo u mojoj Lipi kad jedva čekam da idem tamo, a ja bih joj odgovorila da mi je tamo dom i voljela sam ići kući, čak unatoč tomu da sam tamo mogla izlaziti samo do 20 sati.

Posao u muzeju prihvatila sam još kao apsolutica. U Rijeci sam završila povijest i zemljopis na Pedagoškom fakultetu, a prije toga učiteljsku gimnaziju. Nekad mi je bilo čak i žao, jer sam dvadeset godina mogla raditi ono za što sam se školovala, ali danas mi nije žao. Vjerojatno su saznali da studiram povijest i geografiju i smatrali da bi im struka povjesničara i prosvjetnog radnika odgovarala. Sjećam se, prišao mi je tadašnji ravnatelj škole Matulji, profesor Bogdanović, i rekao: „Znaš mala, ti bi mogla raditi u Muzeju. Ovdje živiš u blizini, uštedjeli bismo jer ne bismo trebali plaćati smještaj nekome, a i radno vrijeme tada može biti prilagodljivo.“ Jer, u selu i u školi, kad sam kasnije gledala, jedino smo ja i on bili bez radnog vremena – uvijek dostupni. Spomen muzej, odnosno memorijalna zbirka, otvorena je 15. prosinca 1968., a službeno počinje s radom 01. ožujka 1969. i tada se ja zapošljam i to je moje prvo radno mjesto.

Tko su ključne ličnosti i organizacije koje su osmislile, osnovale i financirale Muzej, nekad i danas? Kako izgleda povijest Muzeja – što se mijenjalo kroz vrijeme?

DM: Pokretači projekta bili su Općina Opatija i Savez boraca. I Grad Rijeka je surađivao, pogotovo čelnici nekadašnjeg Muzeja Revolucije, pokojni ravnatelj Končar te kustos Giron. Gospodin Giron je ujedno i prva osoba koja je ikada pisala o Lipi i ovdašnjim događajima. Tu je temu prvi put obradio u zborniku *Liburnijske teme*, Opatija 1978., koji je objavio Čakavski Sabor. Profesor Strčić, poznati riječki povjesničar, rekao mi je da je sve svoje podatke o Lipi uručio gospodinu Gironu, za vrijeme njegova bavljenja temom.

Etnografska zbirka po otvaranju muzeja još nije postojala. Otvorena je 1971. godine i to na inicijativu Općine jer su shvatili da je to prekrasan prostor. Važno je zapamtiti ljude koji su pridonijeli razvoju Muzeja. Na memorijalnoj zbirci radio je Igor Emili, koji je obilježio riječku i hrvatsku arhitekturu dvadesetog stoljeća, u suradnji s Muzejom Revolucije u Rijeci. Profesor Strčić, danas doktor, nas je kao studente vodio u Muzej Revolucije na Trsatu, gdje nas je primio ravnatelj Končar i pokazao nam fotografije zločina u Lipi. Već tada postojala je zamisao o memorijalnoj zbirci. Sve je bilo detaljno osmišljeno i pripremljeno. Tada mi nije bilo ni na kraj pameti da bih tamo mogla raditi. Studenti iz studijske grupe su me gledali i priupitali znam li štogod o tim idejama, s obzirom da se ipak sve pripremalo za moje selo, a ja nisam ni imala ideju o tome. Bila sam zaokupljena studijem, nisam do tada ni čula za te pripreme. Etnografska zbirka otvorena je, dakle, dvije godine kasnije, a na njoj je radio dr. Branko Fučić. On se bavio ovim područjem Istre i primorja, otoka. On je zaslužan i za sakupljanje eksponata. Zajedno smo čistili i pripremali zbirku. Sjećam se kad je direktor ljetne pozornice iz Opatije rekao: „Teta čistačica je pomela sredinu, a ja i ti ćemo metlicom i škovacerom očistiti kantune.“ Zanimljivo je da su glavni na projektu u biti radili i najprljavije poslove. Dr. Fučić je pravi autor te zbirke.

Kroz godine Vašega rada, kako ocjenjujete rad Muzeja i njegovu posjećenost? Posjećuje li ga danas mnogo ljudi i što biste rekli, tko su njegovi posjetitelji? Također, primijetila sam da ne postoji nikakva službena internetska stranica Muzeja ili bilo kakav drugi izvor koji bi uputio na selo ili muzej u promidžbenom smislu. Zanima me, na koji način zainteresirani dolaze do informacija, tko im predlaže Lipu?

DM: S obzirom da sam svakodnevno radila s djecom, Muzej je uvijek bio pun i živ. Privlačio je mnoge posjetitelje. Dolazile su škole, ali i samostalni znatiželjnici i turističke skupine. Najposjećeniji bio je na dane komemoracije, kada je čitavo selo naglo oživjelo i obilježavalo taj dan. Sjećam se da su grupe iz Nizozemske dolazile autobusima svakih dva tjedna i nikad se niti jedan vozač nije vratio, a da prije polaska u Opatiju ili na povratku nije svratio autobusom u Lipu. Mnogo sam se puta ljutila jer su mi kasno javljali i morala sam trčati u Muzej. Moj je pokojni muž mnogo puta govorio da ne zna jesam li udana za muzej ili njega. Danas dolazi manje ljudi nego nekad. Nedavno su ponovno škole počele biti redoviti posjetitelji. Također, dolaze Talijani i Slovenci, pogotovo iz udruga antifašista. Kada sam odlazila u mirovinu, jedna me talijanska profesorica zamolila da ostvarimo kontakt pa da oni svoje učenike mogu usmjeravati na Muzej jer kod njih antifašizam nije bio tako dobro obrađen kao u nas. Rekla mi je da je fašizam kod njih neobrađen, odnosno fašizam je prikriven – na fašizmu je jedna crna krpa i ako je malo ne digne neki pametni student o fašizmu se ne priča ništa, mogu njihovi antifašisti

ovo i ono ali je rekla ovako kako je kod vas obrađeno, ne uspijevamo. Rekla bih da ni kod nas nije dobro obrađeno, ali shvaća se da ne bi bilo koga da čuva sjećanje da nije bilo antifašista.

U Muzej mi dolaze povjesničari, stranci, rodbina seljana iz susjednih sela, školarci. Interes postoji, ali istina je da nije najjednostavnije pronaći informaciju o Lipi. Neki mi posjetitelji kažu da su tražili i slučajno naišli na Internetu, dok neki profesori znaju priču pa prenose svojim učenicima i studentima. Ima i ljudi koji su nekad davno dolazili pa predlože drugima ili i sami dođu ponovno. Nedavno sam u spomen-knjizi pročitala poruku čovjeka koji je nakon osamnaest godina došao ponovno. Napisao je kako je nevjerojatno koliko je zapušteno. Ljudi se snalaze za informacije, dolaze i pitaju gdje je gospođa Danica.

Etnografsku zbirku trenutno nije moguće posjetiti jer se restaurira. Tko vodi restauraciju? I zašto mislite da je, unatoč popularnosti, koju tvrdite da je Muzej imao, toliko vremena prošlo dok se napokon nije krenulo u taj projekt? Zašto se dopustilo da Muzej bude u tako lošem stanju?

DM: Zbirka je zatvorena, no restauracija još nije započeta. Financira se većinom preko Udruge antifašista Općine Matulji. Navodno i Primorsko-goranska županija sudjeluje u financiranju. Razgovarala sam s Predsjednikom Udruge antifašista za Liburnijsko područje, koji mi je rekao da su oni raspisali natječaj, odabrali izvođača te da moraju mjesec dana čekati žalbeni rok, kako bi sve bilo po propisima i kako ne bi bilo problema sa Zavodom za zaštitu spomenika. Ekspoziti su preuzeti iz etnografske zbirke i preneseni u Pazinski muzej, gdje će ih konzervirati jer su oštećeni od vlage. Kad sam ja 1989. godine otišla Muzej je praktički zatvoren, a ekspoziti su bili unutra. Prije toga je bio svakodnevno otvoren jer sam u njemu radila s predškolskom i školskom djecom, a radila je i domarka, koja je svako popodne čistila. Donja prostorija Muzeja je prilično vlažna konoba jer je čitava zgrada izgrađena na starim živim stijenama. Sjećam se da je, kad sam počela raditi, dolazio jedan stari inženjer, koji mi je objasnio kako je napravljena vanjska izolacija i jedan kanal, koji je bio jedini način da se rješava višak vode. S obzirom da nitko nije čistio dok je Muzej bio zatvoren dok sam ja radila u školi, kanal se zatrpao, a voda je ostajala unutra, a pod od opeka je upijao i bacao vlagu. Kaos.

A zašto je trebalo toliko dugo čekati na obnovu? Jer smo mi valjda takva nacija – trebamo prvo uništiti da bismo obnavljali. Kada su uvedeni demokratski izbori, propali su SIZ-ovi, a muzej je bio financiran i iz SIZ-a za kulturu, a zbog mog rada sa djecom u produženom boravku, dobivali smo sredstva i iz SIZ-a za prosvjetu. Jedna od većih prostorija bila je preuređena u produženi boravak i izgledom je bila prilagođena ostatku Muzeja. Mene je kao djelatnicu zapošljavala škola Matulji pa su me zato poslije i zvali u školu kad im je ponestalo nastavnika, zbog čega sam na neko vrijeme morala napustiti Muzej.

Stranci se čude. Jedan zaljubljenik u slične teme htio se živ pojesti kad je vidio koliko je Muzej zapušten. A na čemu sve ljudi zarađuju u svijetu!? Kad sam počela raditi, Savez Boraca Općine Matulji odredio je da neće dopustiti da se naplaćuje na žrtvama. Složila sam se s time, činilo mi se da je to u redu. Ali kasnije, kad je osnovana Hrvatska i kada je bilo jasno da više nema sredstava, smatram da se trebalo reorganizirati, početi naplaćivati barem ulaz u Muzej i on bi se vjerojatno sam održavao.

Osim što ste radili u Muzeju kao kustos i odgajatelj, pridonijeli ste i istraživanju Lipe te u radu na etnografskoj i memorijalnoj zbirci. Odakle je potekao Vaš interes za vlastita istraživanja i kako ste dolazili do informacija, kojih ni danas nema mnogo? Također, rekli ste da postoji interes znanstvenika i istraživača za Lipinu priču. Možete li reći nešto više o tome?

DM: Pisala sam o Lipi za *Liburnijski zbornik*, koji je izašao u petsto primjeraka. Pisala sam o onome što sam sakupila o Lipi radeći prvih dvadeset godina u Muzeju, ali i o onomu što sam čula kao dijete, od ljudi iz sela i svoje none. Moj interes za istraživanja potekao je iz osobne povezanosti i životom u Lipi. Od početka rada počela sam sakupljati sve izreske iz novina, sve što mi je moglo koristiti. Ono što sam pisala bilo je više autobiografsko, o načinu na koji sam ja sama to doživljavala i proživljavala.

Bila sam predsjednica Omladine i tajnica mjesne zajednice pa sam imala nešto veći pristup u dokumentaciju, ali i više kontakata s ljudima koji su imali informacije ili sjećanje na Lipu. Sjećam se, pričala sam i s jednom povjesničarom iz Sežane, koji je došao ovdje zbog svog istraživanja povijesti ratnih zločinaca, a koji mi je kasnije, po povratku u Sežane, poslao podatke o jednom talijanskom oficiru koji je sudjelovao u zločinu u Lipi, o tome da su ga 1945. godine uhvatili u Trstu i ime knjige u kojoj je to objavljeno. Tog su oficira ovdje zvali Pijac, nona mi je rekla, jer mu se ime pisalo sa 'ch', a imao je samo dvadeset i četiri godine.

Interes povjesničara i drugih znanstvenika također je velik. Trenutno postoji i projekt pisanja monografije o Lipi, koji predvodi doktor Ivan Kovačević. Već godinama istražuje, a sada se sprema i napisati knjigu o Lipi, koja bi uključivala čitavu povijest sela. Knjiga bi trebala biti gotova dogodine.

Od koga ste prvi put čuli priču o Lipi? Kakvo sjećanje nosite o događajima koji su obilježili Lipu?

DM: Priču sam prvi put čula od svoje none i svoga tate. Moj je otac preživio bivajući u Partizanskim jedinicama, a nona je preživjela jer je na dan masakra u Lipi bila među rijetkima koji su bili sa stokom na paši. Najavljen je *strellamento*,² što znači čišćenje terena, pretežno od bandita, partizana i slično. Moja nona je

² Dijalektalni skraćeni izraz za *rastrellamento* - tal. čišćenje, grabljanje područja (op.a.).

imala dvije kćeri, muž joj je mjesec dana prije umro, a sin joj je bio u partizanima i ona je smatrala da će one biti sigurnije ako budu doma. Tako da je jednu kćer od šesnaest i drugu od dvije godine pustila u kući. Ona je ostala živa, a one su spaljene...

To je bilo jako dobro planirano. Danas, nakon svih godina, proučavajući to uz sve što sam čula nakon tridesetak godina, kad su iz Argentine dolazili neki preživjeli povratnici, imam bistriju sliku o tomu što se događalo. Nacisti su vodili ofenzivu, čistili cijelo područje Istre i Čićarije. Na tom je području prolazila željeznica i cesta koja povezuje Trst i Rijeku, a oni su preko riječke luke opskrbljivali sve svoje jedinice do Albanije i bilo im je jako važno da na ovim prostorima nema partizana koji su im stalno pravili sabotaze, dizali u zrak željeznice te napadali njihove patrole na cesti. Nedavno sam popisivala niz događaja koji su se dogodili u to vrijeme prije nego što je Lipa napadnuta. *Strellamento* je najavljen da bi čim više ljudi ostalo u selu, da bi se bojali izići iz kuća, a izabrali su nedjelju, dan kada su poljoprivrednici poštivali kao dan odmora, jedini dan odmora. Zato su ih toliko puno i zatekli u selu...skoro sve .. (*šutnja*). Planirano.

Tko su bili vojnici koji su napali Lipljane? Je li Vam još tko od preživjelih pričao o tom danu? Kakva su vaša razmišljanja o pripovijedanjima koje ste čuli?

DM: Talijanski fašisti se nakon kapitulacije Italije nisu vratili kući, već su prihvatili njemačku komandu. U Disalou je bio potpisan sporazum o suradnji s nacistima. Prije nekoliko godina radila sam na dokumentarcu o Lipi s jednim slovenskim redateljem pa smo razgovarali s ljudima iz Rupe (obližnjeg sela) i navečer je jedan čovjek došao k meni, koji je isto surađivao na zborniku, i rekao mi da je poznavao neke talijanske vojnike koji su tu ostali i od njih je čuo što se u Lipi dogodilo. Pričao mi je kako su ljudi čekali, jer su vidjeli da kreće vojska, da voze stoku, a na vozovima kukuruz i sve što su popljačkali, ali ih je čudilo što nema ljudi. Rekao je da su tri talijanska vojnika bila u gostioni i tukla glavom o stol vičući u nevjerici što su napravili i opravdavajući se da nisu mogli ništa učiniti jer bi ih nacistički vojnici ubili. Jedan se, prema njegovim riječima, ponašao kao da je poludio, a drugi su ga držali i pokrivali mu usta kako ga vojnici izvana ne bi čuli. Rekao mi je kako su oni s njima surađivali, ali nisu očekivali takav masakr.

Stara gazdarica kuće gdje je gostionica, danas pokojna, rekla mi je da je stajala pred kućom i talijanski vojnik joj je rekao, pošto su seljani poznavali mnogo tih vojnika jer su u selu bile tri kasarne, da bježi i ništa ne pita jer te ljude neće nikad više vidjeti.

Mene uvijek zaprepaste ti brojevi. Možete li zamisliti sto dvadeset i jedno dijete? To nisam znala dok nisam napravila spisak stradalih, kad sam prebrojila te svoje kvačice, to je bilo prvi put da sam plakala u muzeju. Bilo je to baš na četrdesetu godišnjicu i prvi put kad sam to spomenula, bila su tri ili četiri autobusa iz Istre,

a potpisivala se povelja o bratimljenju Šajina i Lipe. Kad sam na kraju spomenula djecu počela sam plakati i potrčala u ured, a voditelj je pošao za mnom i pitao me što mi je. Rekla sam mu da mi dade minutu, dok obavim svoje i obećala da ću se vratiti i obaviti posao, uvjeren da će ljudi razumjeti. To me je tako strašno osvijestilo o tom događaju. Kad danas gledam spomenik u Lidicama, koji broji osamdeset djece, shvaćam koliko je to velik broj, a još pola toga broja trebalo bi tih glavica dodati da bi se nabrojala djeca ubijena u Lipi. Ovdje se niti ne zna toliko za Lipu, dok tamo i domaći i strani državnici postavljaju vijence... I ako ljudi znaju ovdje za Lipu, onda se prave da ne znaju. Dok ne počnemo cijeniti sami svoje spomenike i sjećanja, neće nas cijeniti ni drugi, ni svijet, nitko.

Što ističe ovaj Muzej u Lipi i po čemu je događaj koji opisuje memorijalna zbirka specifičan?

DM: Ekspozicije u Muzeju, kojih ima malo su svi originalni. Posebno se ističu fotografije ukradene iz dokumentacije nacističke vojske. Tko god je ovdje dolazio ostao je fasciniran time kako jedna mala zbirka toliko puno govori. Ljudi sa suzama izlaze vani i pitaju me zašto je dozvoljeno da se muzej tako zapusti. S gradonačelnicom Beča, koja je nedavno bila u posjeti, bila je mlada arhitektica i rekla mi je da dok sam ja objašnjavala gradonačelnici memorijalnu zbirku, ona je prošetala po Muzeju i uvjerala se koliko je lijep taj prostor i koliko je dobra ideja za njegovo uređenje. Dočarala si je čitavu priču. Objasnila sam joj koliko se pomno biralo što će gdje stajati i na koji se način prezentirati.

I djeca jako dobro reagiraju na muzejske zbirke. Nedavno mi je javila odgojiteljica jedne odgojne ustanove kako su napravili izložbu po povratku iz Muzeja jer su djeca bila posebno osjetljiva na sve što su vidjela i crteža je bilo mnogo, vješali su ih i po zavjesama jer nije bilo mjesta. Drago mi je kad čujem takve priče. Djeca jako dobro pamte i rado slušaju priče koje im ispričujem. Tužno je što su nam turisti mnogo potencijalnih ekspozicija odnijeli iz sela i okolice, pogotovo za etnografsku zbirku. Ljudi koji danas ukrašavaju konobe starinama skupo ih plaćaju, a koliki su objekti za bagatelu prodani i odneseni u inozemstvo.

Memorijalna zbirka opisuje specifičan događaj. Navodno je na ovim prostorima bilo oko osamdeset i pet sličnih operacija. Svagdje su napadnuta sela, pokoja kuća ili mještani, no ovdje su kompletno selo, koga god su zatekli u kućama ili na ulicama, spalili. U drugim operacijama to bismo mogli nazvati zastrašivanjem, upozorenjem, ali ne i ovdje. Vojnici koji su bili ovdje bojali su se iskrcavanja Saveznika i mogućnosti da im partizani onemoguće put za povlačenje. Godine 1994. oni su već svjesni da gube rat i morali su si osigurati put k Njemačkoj i Austriji. Trebao im je neki prolaz za bijeg. Kažu da je ranjena životinja najbjesnija, a onda su i posljedice toga bijesa strašne. Zato i ovaj zločin spada među najveće zločine na prostoru Europe, zajedno s Lidicama i Oradurom.

Postoji li kakva suradnja s Lidicama i Oradurom i, ako postoji, tko su njeni ključni akteri? Kako uspoređujete ta tri događaja?

DM: Trenutno se pokušava uspostaviti trajni kontakt. Prošle godine je naša delegacija bila u Lidicama, a ove godine smo s autobusom masovnije bili na komemoraciji. Te iste godine je delegacija iz Oradura bila ovdje na komemoraciji, a ove su godine naši bili u Oraduru. Mislim da će se uspostaviti neka trajnija veza između ta tri grada, ali na tome treba još poraditi. To najviše ovisi o Udrugama antifašista, Općini, Županiji, a inicijativa za povezivanje mogla bi doći i s državne razine.

U Lidicama i Oraduru je jasnije zbog čega su se dogodila ubojstva i uništavanja. Zna se da je Himmler ubijen i da su zbog toga Lidice, kao osveta, uništene. A za Lipu ne postoji jasan razlog. Nakon svega što sam pročitala i čula, mislim da su talijanski fašisti jako dobro poznavali mještane Lipe, pogotovo mlade i njihova razmišljanja te su to prenijeli nacistima i u toj se ofenzivi osvetili. Fašisti su s mještanima živjeli u selu gotovo dvadeset i pet godina. Moja nona je govorila da su kod obitelji dolazili po lončice mlijeka. Znali su tko je pobjegao u partizane, tko je čiji sin, koja obitelj kad nosi hranu pobjeglima. Ljudi su ovdje pomagali Partizanskim jedinicama jer su htjeli biti svoji na svome. Imali su nekada školu na hrvatskom jeziku, pa su im 1925. godine prisilno uveli talijanski jezik i mještani su se već tada bunili. Znali su kakvog su mišljenja ljudi u selu i kada su počeli gubiti rat, uklonili su sve neprijatelje.

Postoje li u Lipi zapisi sjećanja i za vrijeme Habsburške Monarhije? Ili za vrijeme Italije?

DM: Postoje, kažu da su prvi zapisi iz 1427. godine. Lipa je jako staro selo. Zato mi je drago što se sad radi na monografiji kako bi se sakupilo čim više podataka. Nekad je Lipa imala šternu iz perioda Marije Terezije. Odavde je i pošta preseljena u Permane, a kočije su se smjenjivale u selu, koje je bilo jedna od glavnih prometnica. Lipa je imala pet stotina stanovnika, a danas ih broji oko stotinu i trideset. Najvažniji za identitet Lipe su događaji iz Drugog svjetskog rata, s obzirom na masakr koji se dogodio, ali trudimo se i te stare materijale i informacije istražiti i pronaći da čim više saznamo o Lipi iz svih razdoblja njena postojanja. Materijale tražimo u različitim arhivima, primjerice arhivu Augustinskog samostana.

Ljudi koji su preživjeli masakr u Lipi, jesu li imali neke svoje memoare, jesu li prepričavali, postoje li kakvi njihovi poznati zapisi? Postoji li potpuni popis ubijenih? Dolaze li ljudi tražiti svoje članove obitelji?

DM: Preživjeli su, koliko sam upoznata, jako malo pričali. Teško je bilo pričati o tom. Njih nitko nije pitao za PTSP nit štogod slično. Svatko je tu bol nosio u sebi i najčešće nisu opterećivali svoje nove porodice time. Ja sam imala sreću, ako se

to tako može nazvati, da sam imala nonu koja je pričala pa nešto i znam. Ona je sve leševe vidjela jer je već prvu noć došla svoje kćeri tražiti u selo. Kratko su čak mislili da postoji samo dvadeset i jedna žrtva, a da su ostale odveli u logor i da postoji mogućnost da se nekom ipak vrati majka, sestra, otac ili brat. Tek par dana kasnije saznali su da nikoga nisu iznijeli iz sela i da su svi spaljeni. Potiskivali su ih prema kraju sela, dok su žene nosile djecu i zavežljaje, vjerujući da idu u kamione za logor. Međutim nije bilo tako. Išli su u zadnju kuću u selu, gdje su i spaljeni.

Popis postoji i upravo sam ga ja sastavljala. Prvo sam popisala sve kuće, ne bi li mi bilo preglednije. Imam tu svoju bilježnicu i danas. Zahvaljujući tom popisu danas stoji popis na spomeniku. Spomenik je bio postavljen, ali su ploče bile prazne. Dolje je postavljena mala kosturnica. Pojedinci, rodbina stradalih, svojim su rođacima počeli stavljati pločice s imenima. Tako se uništavala estetika samog spomenika i te kuće 'broj 20'. Nadležni su zaključili kako bi za četrdesetu godišnjicu trebalo napraviti popis žrtava. Bilo bi neugodno da je postavljen nepotpun popis, da je netko izostavljen pa sam dobila zadatak da detaljno istražim tko je sve ubijen. U muzeju nema dvjesto šezdeset i devet žrtava na popisu, navodi ih se samo dvjesto pedeset i šest. 1961. godine je u jednom službenom listu izašao popis jer su preživjeli, da bi mogli riješiti imovinsko-pravne odnose, morali svoje proglasiti nestalima. Taj popis mi je doista pomogao u pravljenju konačnog popisa.

Ljudi dolaze tražiti svoju rodbinu na popisu. Najtužnija priča, koje se sjetim svakog puta kada čitam popis, jest kada je majka došla tražiti svoga sinčića... (*šutnja*). Majka je tražila svog sinčića i okrenula mi se i rekla: „Gospođo, ali moga sinčića nema na popisu.“ Ja sam se naježila jer sam se osjećala krivom, kao da sam ja isпустиła to ime. „Znate...“ rekla je, „...on je rođen u Klani, ali bio je kod none i noneta u Lipi i s njima je, s obzirom da je nedjeljom bio u Lipi, spaljen.“ Ona mi je tada dala podatke o njemu i smjestili smo ga na popis.

Iz Vaših razgovora s Lipljanima, što biste zaključili, što za njih predstavlja Muzej? Vežu li priču o Lipi za sebe i mislite li da je bolje šutjeti i ne opterećivati svoju djecu time ili je pak bolji način koji je vaša nona primijenila, pripovijedajući Vam o svojoj i Lipinjoj povijesti?

DM: Ne znam, teško je odgovoriti na ta pitanja. Mnogima predstavlja mnogo, kao i meni. Ali, ima i onih koji godinama žive, a da nisu proučili prošlost svoje porodice. Ne mislim da nisu bili zainteresirani, jer vjerojatno jesu, ali katkad je lakše ne znati. Posebice muškarci koji su se vratili iz partizana i koji su tu izgubili porodicu i djecu, a kasnije osnovali nove porodice, nisu htjeli te nove porodice opterećivati s tako teškim stvarima iz prošlosti. Vjerojatno nisu vidjeli smisla u dijeljenju takva bremena. Oni su tu bol nosili u sebi. Nedavno sam razgovarala s jednom svojom vršnjakinjom, s kojom sam pohađala školu, i pitala je zna li da su

prva žena i djeca njenog oca bili među ubijenima, a ona se začudila i objasnila mi da joj otac nikada to nije spomenuo, iako je znala za priču o Lipi. Meni je nona ispričala kako je pokraj njih prolazila dok je tražila svoje kćeri. Teško je procijeniti što je bolje. Čini se da je njima osobno bilo bolje tako. Svatko nosi bol na svoj način. Čini mi se da su žene malo komunikativnije, radije progovaraju o tome. Kad su bile obljetnice, održavala se misa pa se hodalo do te kuće, tamo se plakalo, a ja sam nonu za haljinu hvatala i vukla jer sam se bojala te kuće i htjela sam da idemo kući. Nisam shvaćala da je njihov kolektivni dolazak i oplakivanje njima mnogo značilo. No, čini se da neki nikad nisu htjeli o toj boli pričati. Možda bi im bilo lakše da jesu, ali to nikad nećemo znati. To je sve ostalo u njima, a mnogi nisu ni živi.

Komemoracija "Lipa pamti" održava se svake godine. Skuplja li se mnogo ljudi? Dolaze li mladi? Mislite li da je pamćenje na događaje iz Lipe dovoljno preneseno na mlađe naraštaje?

DM: Komemoracija je kao dan žalosti. Zastave dižemo na pola koplja. Dan nakon je prvi svibnja pa svakog jutra odlazim dići zastave do kraja za praznik rada. Jedan je dan žalosti, a drugi dan veselja. Dolazi prvenstveno rodbina, članovi udruga antifasista, udruge iz Slovenije, Italije, čak i Oradura. Dolaze ljudi iz Šajina, Barbana i ostatka Istre. Obavezno dolaze i predstavnici Općina i Županije. U početku je bilo jako puno ljudi na tim komemoracijama. Mnogo je mladih dolazilo. Dolazili su ferijalci, izviđači, planinari, vojska. Provodili su ovdje i po tjedan dana. Družili bi se, održavali priredbe i plesove. Sve to prije tridesetog travnja. Na dan komemoracije svi su sudjelovali, a nakon toga bi ostajali ovdje kako bi slavili praznik rada. Mnogo mladeži je dolazilo. Danas i nema toliko mladih. Možda dolaze pojedinci koji studiraju nešto vezano za ovu priču, povjesničari... Nakon Domovinskog rata, uz sve promijene i zatvaranje Muzeja pridonijelo je tomu da je Lipa zamrla na neko vrijeme. Ali, sada se sve konačno obnavlja, polako ali sigurno.

Koji je cilj obnove Muzeja? Što novoga očekujete po završetku? Što ovaj muzej može pružiti koncipiran na ovaj način, a da ga čini posebnim?

DM: Velik dio etnografske zbirke je uništen, a memorijalna zbirka se mora obogatiti audiovizualnim materijalima, ne bi li i strani posjetitelji razumjeli o čemu se radi. Zamisao je pretvoriti ga u svojevrsni audiovizualni centar, barem veći dio prostora.

Okoliš Muzeja također treba urediti, otvoriti kakav kafić da posjetioци mogu zastati u selu kada dođu s porodicama. Selo je sada prazno, nema ničega što bi privuklo ljude, ništa što bi ih uputilo na Lipu i Muzej. Tko nije čuo za mene, a ne raspita se po selu, kucajući na vrata seljana, može proći kroz selo, a da ni ne primijeti kakva

se priča krije iza njega. Ništa nije napravljeno, ni internetska stranica, ni oznake na cesti, nikakva promocija. Još uvijek se nije uložilo u vidljivost Lipe. Trenutno u selu postoje, osim Muzeja, ruševine kuća obitelji koje su spaljene, konzervirane kuće, spomenik žrtvama, spomenik palim tenkistima te ploča za seljane obješene trinaest dana nakon masakra.

Kakvi su vaši planovi? Rad muzeja doista ovisi i o vama. Namjeravate li prenijeti svoje znanje mlađim generacijama ne bi li jednog dana netko preuzeo posao u koji danas ulažete? Čini mi se odličnim što u Muzeju radi netko s izravnim iskustvom vezanim uz ovo mjesto i događaje koji su se tu dogodili. To daje posebnu notu posjeti Muzeju, dozu subjektivnosti i emocionalnosti.

DM: Napraviti ću koliko budem mogla. Ako ja dignem ruke, tko će se baviti time? Meni je jako bitno da se istraži ono staro, prošlost Lipe iz 1427. godine jer se o tome niti ne priča i ne istražuje toliko. Lipa je i staro Liburnijsko selo koje je naselilo 7 rodova, ali nigdje ne mogu naći podatak koji bi objasnio što ih je zadržalo na ovom krškom nepogodnom području... Kalčići, Jakšetići, Juričići – sve su to ta stara prezimena rodova koji su prvi naselili ova područja.

Inače skupljam i stare besede lipljanske. Koje god riječi se sjetim, ili čujem od nekoga, trčim po pero pa zapisujem. Skupljam i uzrečice, pošalice, sve što je bit Lipe, da se zapamti, dokumentira. Obrađivala sam i život naših starih, njihove običaje. Na kraju rada objavljenog u zborniku napravila sam i besednik (rječnik). Te stvari treba pamtit, i zapisivat jer već i naša djeca tako više ne govore. Pokušavam raditi na tome da se očuva tradicija, ako ne na životu, onda zapisana. Pokušavam sazvati Lipljane da nekog mladoga educiramo, da mu pripovijedam sve čega se sjetim, nekoga tko će to mišljenje i pamćenje prenositi jer ja neću zauvijek biti tu. Postoji jako mali broj zapisa. Dobro si zaključila da je netko tko je sve to proživio i na neki način da se bavi time osobni pečat Muzeja. Ja sam čak naslijedila ime nonine šesnaestogodišnje kćeri. Njeno lice sam vidjela jer je tata imao malu sliku u novčaniku. Sve što mi je nona ispričala i sve što znam nosim u sebi i prenosim dalje. Možda i ovo što sada govorim bude poticaj nekome da se sjeti Lipe.